

НЕ УМЕЯ ДА ПИША ПИСМА...

Из кореспонденцията между Мария Петрових и Атанас Далчев

„Руската“ книга на Далчев Избранное (М., 1974) получи навремето редки за една преводна поетическа книга отзиви в печата. Поместените в това издание стихове бяха преведени от Мария Петрових (1908–1979).

Литературната, а донякъде и житейската съдба на двамата поети е доста сходна. По външни и вътрешни причини Далчев публикува пестеливо и малко. Също като М. Петрових той добре познава мъките на немотата.

Над моя дух витае още
безименната пустота
на миналите дни и нощи,
неразличими от смъртта.
Мълчание, 1964

И също като М. Петрових умее да се „умълчава в стихове“.

Той ми е разказвал как след доклада на Жданов от 1946 г. и съответното постановление собствените ни „побойници“ опустошили заради влиянието не само нашите градове, но и „братските“ страни, а в България според думите му той бил „назначен за Ахматова“, сиреч превърнали го в обект на идеологическа обработка. Наложило му се да чака повече от 20 години „реабилитация“, т.е. публикуването на малката по обем книга *Стихотворения* (С., 1965).

Приживе единствената книга на Мария Петрових излиза през 1968 г. За да оцелеят, и М. Петрових, и Ат. Далчев припечелват от преводи. Но с рядко срещано достойнство и двамата съумяват да преживеят своя нелек живот и към него с еднакво право могат да се отнесат редовете от равносметката на Петрових:

Один лишь труд безвестный –
За совесть, не за страх,
Лишь подвиг безвозмездный
Не обратится в прах...

Завещание, 70-е годы

Руската публикация на преписката¹ е дело на специалист по българска литература Ника Николаевна Глен (18. IX. 1928, Москва – 9. XII. 2005, там), дългогодишен редактор в издателство „Художественная литература“ (1956–1983), преводач от български (Йовков, Радичков), сръбски и френски. Канадското електронно издание на „Toronto Slavic Quarterly“ припомня, че Ахматова я наричала „болгарска королева“. Н. Глен бе необявеният съставител на първото българско издание (Избрани стихотворения, С. 1967).

Отличавана е три пъти с ордени за заслуги към българската култура.

Настоящата публикация се посвещава на нейната памет.

¹ Вж. „Вопросы литературы“, Июль/Август 1996 /// Също: Мария Петрових. *Прикосновение ветра – стихи, письма, переводы*. Изд. „Русская книга“, Москва 2000, с. 253–312.

Петрових и Далчев никога не се видяха един друг, но тях ги свърза, по думите на Ахматова, „души высокая свобода, что дружбою наречена“. Срещата им – по „въздушните пътища“ – се осъществи, когато по предложение на издателство „Художественная литература“ Мария Петрових се захвана да превежда Далчев. Това се случи през 1970, а от 1971 година започна преписката им.

Стана така, че сетно дело на М. Петрових като преводач, което тя завърши вече тежко болна, се оказаха пак стихове на Ат. Далчев (публикувани посмъртно в „Иностранная литература“, 1980, № 1). Като говори за „вниманието и неподправената страст“, които М. Петрових влага в преводаческото творчество, за нейната „дарба да съпреживява“, в предговора към споменатата публикация Давид Самойлов отбелязва, че от поетите, заслужили старанията ѝ в руския език, „може би Далчев ѝ беше най-близък“. Самойлов съдеше само по преводите – и нека отдадем дължимото на неговия слух, но за същото свидетелстват признанията и на самите поети. „Във Вашата поезия и поетическата Ви съдба аз открих, независимо от всички разлики, нещо много близко“ – пише Далчев. „По душевна нагласа ние с Вас сме до невъзможност сходни“ – това пък е от писмо на Петрових.

Писмата се публикуват с малки съкращения. Писмата на Атанас Далчев, поначало писани на български, Мария Петрових получаваше в превод на руски, извършван в София по негова молба. Тъкмо защото техният руски не е Далчевият, аз си позволих минимална редакционна намеса в текстовете.

Ника Глен

* * *

Многоуважаема Мария Сергеевна,

Честита Ви Нова година! Желая Ви здраве, бодрост, щастие и много нови, все така прекрасни стихотворения!

Благодаря за Вашата книга². В поезията Ви намирам онова, което поставям над всичко – съдбовност и целомъдрие на словото, постижими единствено с дълго мълчание. Независимо от могъщото влияние на изключителните поети Ахматова и Цветаева, Вие имате собствен път и сам по себе си той е свидетелство за сила.

Щастлив съм, че поет като Вас се съгласи да ме превежда и в същото време ми е съвестно, че Ви отнемам цели часове и дни.

Затова е и моята дълбока признателност.

Атанас Далчев

София, 1 януари 1971 г.

² Помолена от мен, М. Петрових изпрати на Ат. Далчев своята книга *Дальнее дерево* (приживе единственото издание на нейни стихове, публикувано в арменското издателство „Аястан“ през 1968 г.) – Н. Глен.

Дълбокоуважаеми другарю³ Далчев,

Благодаря Ви за доброто писмо, което прочетох с огромно вълнение. Да превеждам Вашите стихове за мен беше щастливо и тревожно дело – опасях се нещо неволно да не променя, да не изкривя. Разбирах, че ми е поверена скъпоценност. Преди всичко исках да запазя в превода движението на Вашата поетическа мисъл, Вашата интонация. Не всякога успявах и най-малкото разминаване с Вас ми причиняваше болка. И ако книгата все пак се получи – то е заради моята обич към Вашата поезия.

Неотдавна сънувах едно Ваше стихотворение – но не от тези, които познавам, а съвсем неизвестно, и насън си помислих: „Какво чудесно стихотворение, непременно ще го превода“. Събудих се – и не можах да си го спомня, както често е ставало и с мои стихове. Собствени стихове понякога съм сънувала, но да сънувам стихотворение на друг поет не беше ми се случвало.

<...> Вашата проза е изключително явление⁴. Постоянно я препрочитам. Мислите Ви поразяват със значимост, безстрашие, точност и естественост. Извинете, но в два случая не се съгласих с Вас. Когато пишете: „...защото съм убеден, че друг ще напише моите мисли и чувства...“ Никой и никога не ще изрази Вашите мисли – личността на човека е неповторима. И с едно от вашите изказвания за старостта като за „...това постепенно чезне на душата, както и на тялото...“ не мога да се съглася. Разбира се, тялото отслабва с настъпване на старостта, но непременно и душата ли? Стиховете Ви, писани на младини, са прекрасни, необичайни, но тези от 60-те години са по-силни. Що за „чезне на душата“!

Обаждат ми се Ваши руски читатели (сред тях има твърде значителни хора) и молят да Ви предам чувството на възхищение, предизвикано от Вашите стихове и проза.

<...> Благодаря Ви за чудесния подарък, който ми предаде Ника Николаевна.

Приемете най-добрите ми пожелания.

М. Петрових

28 април 1974 г.

* * *

Многоуважаема Мария Сергеевна,

Вашето писмо изпълни душата ми с радост, трогна ме до сълзи. Да Ви възнаградя Господ за това и за всичко, което сторихте за мен.

Не, Вие не сте „променили“ нищо в моите стихотворения, напротив, много от тях при Вас са станали по-добри, бих казал, по-безупречни, ако

³ Когато М. Петрових за първи път отвърна на писмото на А. Далчев, тя настойчиво ме попита какво трябва да е обръщението и аз, тъй като при българите няма нашето удобно „собствено и бащино“, а общоприетото сега „господин“ тогава беше съвсем невъзможно, принудена бях да ѝ предложа универсалното, получило в България къде-къде по-широко, отколкото у нас, разпространение „другар“, което днес в нашия случай изглежда неуместно. – Н. Глен

⁴ В *Избранное* на Ат. Далчев съставителката Н. Глен освен стихове включва и *Фрагменти* – кратки бележки в проза за живота и литературата, преведени от Майя Тарасова. – Б. пр.

това не се отнасяше все пак за мои стихове. Вашето сърдечно, сериозно и задълбочено отношение към моята поезия аз почувствах веднага след като Ника Глен ми показа Вашия великолепен превод на стихотворението *Камък*. Не я разпитвах много за Вашата работа над моята книга, защото се боях, че това би могло да се изтълкува като недоверие. <...>

Скоро след това в СБП ме запознаха с един арменец – не чух добре името му и не зная писател ли е, но във всеки случай беше човек на изкуството. Явно той знаеше, че Вие ме превеждате, и заговори за Вас с такова уважение и възторг, че аз се почувствах виновен, че тъй малко Ви познавам.

Сетне получих книгата Ви и като я прочетох, стана ми съвестно, че жертвите толкова време и сили за мен. Във Вашата поезия и поетическата Ви съдба намерих, независимо от всички разлики, нещо много близко. Научих за любовта Ви към Армения и за Вашето възхищение пред Сарян, което напълно споделям. Познавам изкуството му само по репродукции. Но никога няма да забравя една негова картина – тясна уличка в Стамбул, ярко слънце и черна сянка. Сравнен с него, Матис не е кой знае какво.

Знаете ли, като малък живях в Константинопол от 1908 до 1912 г., когато баща ми беше депутат в турския парламент. Нашите македонски революционери имаха връзки с арменците като със съюзници в борбата против османското владичество. Запомнил съм добре една тревожна нощ в Сан Стефано, прекарана в отсъствието на татко в дома на вдовицата на един убит от турците арменец. Беше в навечерието на свалянето на кървания султан Абдул Хамид.

По Вашите преводи на арменски и полски поети съдя колко са близки нашите вкусове. Сред Вашите полски преводи особено ми харесаха преводите на Лешмян. Може би защото много обичам този поет.

Както виждате, не е случайно, че именно Вие преведохте моите стихове. Безгранично съм благодарен на Ника Глен, че довери книгата ми във Ваши ръце.

Много се радвам, че Ви се нрави и моята проза. Охотно се съгласявам с Вашето негодувание относно моята бележка за старостта и чезненето на душата и тялото. Когато я писах, няхах и 40 години. Мой приятел, по-възрастен от мен, религиозен човек, ми заяви тогава: „Далчев, заел си се с дело на дявола“. Сега, когато съм 70-годишен, с разкаяние си спомням неговите думи и се старая с всички сили да се преборя с дявола, който иска да ме убеди, че съм излязъл прав.

Наистина четете в душата ми. Вашето писмо пристигна тъкмо в ден на съмнение и униние и за мен това бе като знамение: то ми възвърна вярата в силите на живота и доброто.

Как ми се иска действително да бяхте превели стихотворението, което Ви се е присънило! Щях да съм безкористен – нямаше да търся оригинала, а да се задоволя само с превода.

Какво искам още? Да се срещна и разговарям с Вас. Щеше да е възможно, ако Вие пристигнете в София или аз пък тръгнах за Москва. Ще ми се още да превода макар и няколко от Вашите стихотворения. Това също е възможно, въпреки че след Вашите преводи дълго няма да имам смелост дори да се опитам да го направя.

Всичко се случва, само да сме живи и здрави.
 Желая Ви от все сърце всичко най-хубаво.
 На моите благосклонни руски читатели – поклон и сърдечна благодарност.

Ваш *Атанас Далчев*

София, 27. V. 74

* * *

Дълбокоуважаеми другарю Далчев,

Благодаря Ви за писмото. Това е най-прекрасното писмо в моя живот. Благодаря, че поне малко написахте за себе си – за мен това е безкрайно скъпо.

Духовната, душевната близост е рядко и драгоценно явление. В зрелите години (а ние с Вас сме почти връстници) – това явление вероятно е особено рядко и особено скъпо. А може би именно когато хората позадълбочено проумяват себе си, по-сериозно, по-строго и отговорно се отнасят към себе си (към своята душа) – може би стават по-чувствителни към разбирането на другата душа.

Пак за душата ли? С годините тялото ни, разбира се, отслабва, а душата през това време набира сили, добива по-голяма свобода и светлина, ако, разбира се, човек се отнася към своята душа съвестно, грижливо, ако отрано я отглежда, просветлява, а не я потиска, не я лута и не утвърждава всякак в себе си тъмата. Забравена от човека, потиснатата от него душа и посмъртно я очаква глухо и тъмно съществуване. А душата на човек, излъчваща приживе от него светлина, така и остава светла.

Неведнъж върху моя живот усещах доброто въздействие на хора, които отдавна не са сред живите и това изобщо не беше „мистика“, то бе реалност.

<...> Очевидно в нашите литературни пристрастия действително има [нещо] общо. Сред полските поети смятам Лешмян за най-значителен и даровит. Но и Тувим обичам много – за разкрепостеността му, заради размаха.

От руските поети най-любим, заветно и ревниво любим ми е Пушкин, за него разговарях само с Ахматова (тя познаваше Пушкин несравнимо), а сега не разговарям с никого.

От нашия век в руската поезия преди всичко обичам Ахматова и Пастернак.

Безкрайно съжалявам, че не мога да дойда в София – предложиха ми такава пътуване, но се наложи да откажа – сърцето ми не е съвсем здраво и не е по силите ми подобно пътешествие.

Ще съм щастлива и тайно ужасно ще се възгордея, ако Вие преведете поне едно мое стихотворение.

<...> Арменският писател (критик, литературовед), с когото сте се запознали, вероятно е Левон Мкртчян⁵ (автор на предговора към моята книжка) – в Армения само той знаеше, че превеждам Ваши стихове.

Ще бъда щастлива, ако ми изпратите по Ника Глен писмо, ако напишете поне нещичко за себе си или за каквото Ви хрумне, всяка

⁵ Левон Мкртчян (1933–2001) – литературовед, есеист, професор във Факултета по руска филология в Ереванския държавен университет, специалист по арменска и руска литература. – Б. р.

Ваша дума ми е скъпа.

Сърдечно желая на Вас и Вашите близки всичко най-добро.

М. Петрових

9 юни 1974

* * *

Дълбокоуважаема Мария Сергеевна,

<...> Всичко, което казвате за душата и душевната близост, е свършено вярно. Нашето поведение и дори нашият талант в значителна степен зависят от другите. Постъпваш тъй или правиш онова само защото някъде съществува човек, комуто вярваш или който вярва в теб; и дори този човек да си отиде, благотворното му влияние остава. Тук – имате право – няма нищо мистично. Всеки разговор и най-обикновеният обмен на писма го доказват. Нима потокът на мисълта ни не зависи от нашия събеседник? Ето, казвате, че съм Ви написал хубаво писмо, а аз не умея да пиша писма и ако е било добро, дължа го на Вас и Вашето писмо, чийто отговор беше то.

Между душата и душевната близост може би е правилно да се постави знак на равенство, тъй като и любовта в най-общ смисъл е същност на душата. В това именно се състои трагедията на нашата епоха. Тя сближи разстояния, но отдалечи душите. „Каква полза за човека, ако придобие целия свят, а повреди на душата си“⁶. Днешният човек не иска да чуе това предупреждение и затова, завладял света, той е погубил или скоро ще погуби душата си. Отдалечаваме се един от друг дори в своите семейства.

Моята душа! Изпадам в ужас, като си помисля какво сторих с тази душа, която ми бе дадена. Единствената ми надежда е в притчата за блудния син.

Има един интересен момент в запознанството с Вас и Ника Глен. На младини, когато моите връстници се увличаха по Есенин и Маяковски (особено по Есенин), аз четях и обичах Манделщам и Пастернак. Тогава нищо не знаех за тях и едва сега чрез вас двете се докосвам до средата им, научавам нещо за живота им, вдишвам онзи духовен въздух, който са дишали и те. Последния път, когато се видяхме с Ника Глен, тя ми разказа някои подробности. И двете стихотворения, на които тя ми обърна внимание – едното от Ахматова, другото от Манделщам⁶ – оживяха за мен, изпълниха се с ново, неочаквано съдържание. Досега смятах, че биографичните сведения по-скоро пречат, отколкото помагат за възприемане на художествените произведения. Вероятно ще се наложи да преразгледам своето мнение.

<...> Да не забравя – четох Ваши преводи на Яворов и ги намирам прекрасни.

Разбира се, ще превода Ваши стихотворения, и не едно. Само да събера сили и да намеря повече увереност. Защото съм от малодушните.

Ваш *Атанас Далчев*

6. VII. 74

⁶ Става дума за стихотворението на Манделщам *Мастерица виноватых взоров...*, посветено на Мария Петрових. Но кое стихотворение от Ахматова съм споменала тогава пред Далчев – не помня. – Н. Глен.

* * *

Дълбокоуважаеми другарю Далчев,

Отдавна не съм Ви писала, но не се разделям с Вас. Благодаря Ви за писмото, което ми предаде Ника в Подмосковието, където засега живея.

Много тъгувам, че няма как да се видим с Вас в София. Може би Вие ще дойдете в Москва за някой симпозиум или нещо от този род, ако, разбира се, здравето Ви позволява.

Как живеете? Как работите? Стиховете... не зависи от нас – те са или от силно душевно потресение (и то невинаги) – или от дълбока самота. (Така е – във всеки случай – с мен.) Но всякога идват от мелодия, т.е., без да се чуе мелодия, не бива да се пише стихотворение, впрочем тя възниква заедно със словото или за миг го изпреварва. Да, а прозата? Струва ми се, че тя повече е във властта човешка. Тук трябва постоянно да се ръководим от завета на нашия писател Юрий Олеша – „нито ден без ред“. При Вас и стиховете, и прозата са скъпоценни. Ако не идват стихове, пишете проза. А ако има стихове или се появят (а те непременно ще се появят), пратете ми, моля, каквото си решите да ми пратите. Ще чета, ще препрочитам, ще ги превеждам – както и преди, замирайки от любов и страх някак да не ги нараня.

Всичко, което Вие ми писахте, намери най-цялостен отклик в душата ми. Със себе си, със своя живот можеш да се разпореждаш добре, но може и зле. Като Ви познавам от Вашите стихове и Вашата проза, по Вашите (безкрайно скъпи за мен!) писма, аз разбирам, че Вие сте се разпоредили със себе си правилно. Всяка лъжа е невъзможна за Вас. Вие сте човек и писател на рядката истинност, неукрасеност. Само не се отказвайте от онова, което „врълхлита“ и изисква записване – все едно дали са стихове или проза. Мен често ме е домързявало да записвам онова, което ме „врълхлита“, и ми е много тъжно да мисля за него, макар, може би, моите стихове, моите мисли да не са имали ценност. Но Вие сте друг случай.

Написали сте нещо забележително за Пушкин. Мен, освен всичко казано от Вас за Пушкин, ме поразил една Ваша мисъл – дотолкова е вярна и първична, т.е. не е изричана още никогa и от никого: „Когато дадена черта или страст се подчертае или отдели, тя прави по-силно внушение, отколкото ако се намери в съседство с друга, също тъй силна; съчетани заедно, те се подчиняват на някакво единство.“ Поразителна мисъл, необичайно дълбока и вярна, и неочаквана – никогa не съм мислила за това, а колко е истинско! И се замислих колко ли пъти навярно съм изкривявала, обезсилвала своите стихове чрез ей такава „съседство“.

Да, Пушкин е самата хармония. (А Моцарт е моят любим композитор.) Пушкин не е създал в прекия смисъл на думата своя „школа“. И е невъзможно да му се подражава. При цялата си разумност Блок е сторил голяма глупост – опитал се е да подражава на Пушкин в поемата *Възмездие* и се е провалил, възприемам го като нещо изключително слабо. Все пак Пушкин е оказал несравнимо влияние върху развитието на руската литература и вероятно не само на руската. Да, при цялата им несъвместимост (и съвместимост, тъй като за всеки от двамата въпросът за нравственото израстване на човека е най-главното) Достоевски и Толстой обичат и

ценят Пушкин над всичко, за тях той е бил най-главното и най-необходимото. Не, далеч не всички наши поети „тръгват от Пушкин“. Мнозина казват „обичам Пушкин“ автоматично. А според мен да го обичаш, означава да го четеш постоянно, без да се разделяш с него.

През лятото пописах малко – стихове, но нищо особено. Сега превеждам стихове на полски поети – Тувим, предстои за превод и Галчински (при когото не всичко ми харесва), и Броневски. Това е за издателство „Художественная литература“, там трябва да излезе сборник на тези трима поети.

Моите най-добри пожелания всякога са за Вас.

М. Петрових

12 август 1974

* * *

Дълбокоуважаема Мария Сергеевна,

Извинете, че така се забавих с отговора. Бях зает с домашни и всевъзможни други дела. Втората ми дъщеря (имам три дъщери и един син), която живееше у нас с детето и мъжа си, се премести в нова квартира. Това доведе до някои преобразувания и макар и да не участвах в тях, бях длъжен да понеса последствията. Голямата дъщеря поиска да ѝ помогна донякъде в нейните преводи. Освен това за седмица пътувах и до Будапеща.

Издадоха мои стихове на унгарски език и Българският културен център ме покани за среща с моите преводачи. Будапеща е чудесен град и аз се възползвах от поканата, за да го видя отново. Пътувах с жена си, сина и малката дъщеря. Когато заминавахме, времето в България беше много хубаво, но в Будапеща на втория ден ливна дъжд, който не спря до края на нашето посещение там. Наложих се да стоим в апартамента на светнати лампи и с часове да гледаме неоновите реклами на българска паста за зъби и някакво смесено унгарско-българско машиностроително предприятие, монтирани по ирония на случая върху покрива на отсрещната сграда – сякаш родината искаше да ни напомня за себе си.

Както виждате, едно седмично пребиваване някъде не успяхме да уредим, как да кажем пък, че изцяло разполагаме със своя живот. Човек не можеше да направи това и в миналото, още повече сега, когато хората са толкова зависими един от друг, живеят на тясно и така се притискат един от друг, че дори понякога е невъзможно ръка да помръднеш. Да оставим настрана зависимостта от природата.

Питате ме дали пиша. Никога не съм писал много, но вече две-три години – почти нищо. Не защото не намира, а защото не вярвам, че си струва да се записва. Недоволен съм от това, което върша, и не вярвам в себе си. Мисля, че и Вие изпитвате нещо подобно.

Може би защото Вие тъй вярно улавяте моите състояния, се опитвате да ме подкрепите. И Вие действително ме подкрепяте. Не подозирате колко ми липсваха по пътя Вашите писма.

Като чета Вашите писма, се убеждавам, че епистоларното изкуство е изкуство на жената. Диалогична по природа – тя гледа в очите другия,

мисли за него, предусеща го. Мъжът дори да не е егоист е един непрекъснат монолог.

Как ме е срам от предишното писмо, което по-скоро беше трактат. Ще се постарая това да не се повтаря повече.

<...> Чертите или лицето – то е едно и също. Простете ми, навлязох в област, която не познавам добре. Не искам да извеждам всичко от Пушкин. При Вас има ясна линия, която идва от Тютчев (дори от Баратински) през Фет до Пастернак, отколкото линия на Пушкин. В линията на Пушкин може да се постави Ахматова.

Колко големи поети е дало на Русия поколението, към което принадлежат Ахматова, Пастернак, Манделщам, Есенин, Маяковски, Цветаева.

Вие сте познавали добре Ахматова и Пастернак. Разкажете ми за тях. Разкажете ми за Сарян. Изобщо, разкажете нещо за себе си. Бих помолил да ми изпратите някое от Вашите нови стихотворения, но тъй като не съм превел стихове от Вашата книга, чувствам, че нямам право да моля.

Надявам се, че не ще ме накажете заради този мой закъснял отговор и ще ми пишете.

От все сърце Ви желая здраве, радост и вяра.

Ваш *Атанас Далчев*

19. X. 74

* * *

Дълбокоуважаеми другарю Далчев,

Поздравявам Ви от все душа и горещо желая новата година да бъде за Вас творчески наситена и мъчително продължаващото мълчание да го няма никога.

Вие вероятно се учудвате, че не отвърнах на писмото, а това ме измъчваше. Работата е там, че дъщеря ми отнесе в другата квартира моята пишеща машина, а да Ви пиша без нея не се реших – почеркът ми е доста лош; а когато машината ми се върна, аз се разболях и бях на легло повече от месец – сърцето нещо; сега ми е по-добре, докторът ми разреши да ставам; разбира се, отслабнах и от болестта, и от залежаването, но това ще мине.

Най-лошото беше, че боледувах бездарно – в туй време не написах нито ред, съвсем отвикнах. Освен това трудно е за човек, пушил цял живот, да зареже пушенето, а аз не пуша вече повече от месец. Всичко това, пустите му трудности трябва да се преодоляват и да се работи, да се работи, каквото и да става, пък и лошо да е, нека и много зле, а после – да му се не види – [току] съм се разработила и вземе, че проблесне нещичко.

Знаете колко високо Ви ценя, т.е. ценя Ви както трябва да бъдете ценен, защото ми е трудно да се меря с Вас и все пак по душевна нагласа сме до невъзможност сходни. Че нали и аз също не записвам онова, което трябва да бъде написано (макар и в проза; впрочем това би била съвсем глупава проза, аз проза изобщо не умея да пиша), не записвам, защото не вярвам в ценността на моята мисъл, на моето слово. Но кълна Ви се – Вие нямате право да не вярвате в себе си, безчестно е от Ваша страна, то е грешно, недостойно, то е от лукавия. А не Ви ли е минавало през главата, че това

неверие е прикрит мързел? Какви велики трудолюбци са били великите наши поети? Спомнете си черновите им.

И моля, не ме оставяйте без Вашите писма. Пишете за каквото Ви се пише: за себе си, за изкуството, за външните впечатления – за каквото щете – за мен всичко Ваше е ценно. Забелязаните от Вас отражения на Пушкин в Блок са изумително точни и тънки. За което навярно вече Ви писах.

За Ахматова и Пастернак някой път ще се опитам да Ви пиша, но днес ми е [все] още трудно. И двамата са в моя живот. С Пастернак се запознах през 1928 година, с Ахматова – през 1933. С Анна Андреевна по същество никога не сме се и разделяли, макар че е имало дълги месеци без срещи – тя в Ленинград или в Комарово, аз – в Москва или Подмосковието.

Така е само външно. По-обширно ще напиша, като оздравея. Но аз не умея да разказвам. Не зная дали ще се получи при мен. Анна Андреевна много обичаше Ника. Една зима тя направо се пресели у Ника – още докато беше жива Никината майка. И си мисля, че Анна Андреевна не живя никъде така спокойно и уютно, както при Ника, макар че тогава Ника живееше в невероятна теснотия.

През този месец четох много и препрочитах. (Любимите книги всякога чета по много пъти.) Чели ли сте някога книгата на С. Т. Аксаков *История моего знакомства с Гоголем*? Ако не – прочетете я, много е съдържателна и е книга с подчертано собствен характер.

А къде е Вашият Лафонтен? Досега не съм го получила.

Простете ми несвързаността в това писмо.

Моите най-добри пожелания към Вас и Вашите близки.

Моля, пишете ми!

М. Петрових

26 дек. 74 г.

* * *

Дълбокоуважаема Мария Сергеевна,

<...> Слава Богу, сега сте здрава. Но Ви е необходимо да се пазите и главно – да оставите цигарите. <...> Да знаете, човек не бива да разчита само на волята си, а в такива случаи е длъжен да стане педант и дори да си изработи цяла стратегия. Отстранете от очите си всички съблазни – не дръжте цигари и кибрит въщи; не позволявайте на гостите да пушат пред Вас дори с риск да ги обидите.

Ето, уча Ви на благоразумие, а сам да съм благоразумен? Лекарите откриха, че кръвта не оросява правилно мозъка ми, – което бях констатирал преди тях, тъй като виждах, че не работи както следва. Бяха ми забранили всякакво умствено напрежение, казаха ми да не чета повече от час на ден. Но аз продължавам да чета моите философски и теоретични книги, които не само ме уморяват и държат в напрежение, но и чрез своите абстракции изцеждат от мен сетните капки поезия. Четенето е моят тютюн.

И тук не се различаваме много. Но разликата между нас съвсем не е в правото, което си присвоихте – да не вярвате в ценността на мисълта си –

и от което Вие сурово ме лишавате. <...> Вие без основание се недооценявате, а мен поставяте високо, където аз не се намирам и не желая да бъда, защото оттам се пада много лесно всеки миг.

Здравето и благоразумието не са на почит от времената на романтизма. (“На ниски истини тъматата по-скъпа ни е от възвишена измама“). Но и преди не е било така. Да оставим настрана източната поезия, изцяло проникната от мъдрост. Преди 30 години преведох книга с избрани мисли на Монтен. (Това е моят най-добър превод.)⁷

Знаете ли какви прекрасни страници в прослава на здравето има там? Ама ще кажете: Монтен е мислител. Но Лафонтен е поет, при това изумителен поет. А кое може да е по-чуждо на поезията от благоразумието (не говоря за мъдростта)? Все пак при този баснописец може да се съзре чудо – съчетаване на двете противоположности, уж несъвместими по същество.

<...> За книгата на Аксаков *История моего знакомства с Гоголем* зная, но не съм я чел. Ще я прочета, ако я намеря в нашата Народна библиотека. Гогол е необикновен, страшен писател. Напомня ми на един от своите семинаристи, който, завърнал се у дома, се заплига в компанията на нечисти сили, участва в техните дела и накрая загива от страшна смърт. Туй се случва, ако не греша, в повестта *Вий*. По-късно Гогол пише и реалистични произведения, но и те са не по-малко фантастични и страшни.

Упреквате се, че писмото Ви било несвързано. А какво да кажа за моето? Изглежда несвързаността е стил на писмото изобщо, което всъщност си е разговор от разстояние.

С най-добри пожелания. Да сме благоразумни и здрави!

Ваш *Атанас Далчев*

27. I. 75

* * *

Дълбокоуважаеми другарю Далчев,

Толкова отдавна не съм Ви писала, че сама се измъчих от своето мълчание. Всеки ден мислех и исках да пиша. И все нещо попречваше – или немощ, или някоя житейска залисия. Но без разговора с Вас съм като загубена.

Навярно получихте 1-вия брой на „Иностранная литература“. Вашата статия е благородна, прекрасна и съвсем Ваша. Благодаря Ви за всичко добро, което сте написали за мен. Огорчи ме само една фраза – как някои стихотворения звучали в превод по-добре, отколкото в оригинал. Това пък не е така. Вероятно някои стихотворения звучат доста по-иначе, отколкото в оригинал, и такава е моята неволна вина, което, разбира се, ме огорчава. Но аз пак ще превеждам Ваши стихове, нали има още непреведени от мен, и ще се постарая да бъда по-вярна. Как се отнесохте към статията на Грушко? Тя е добра с това, че е написана с искрено възхищение към Вашата поезия. Неточно ми се струва само определението за Вас, че сте „повелителен“ поет. Понятието „повеля“ съдържа нещо настойчиво, дори

⁷ Вж. *Опити* на Мишел Монтен, представен от Андре Жид – от френски Ат. Далчев. Изд. „Славянски“ (Библ. „Безсмъртни мисли“), София, 1941. – Б. пр.

насилствено, а Вашата поезия влиза в душата на читателя свободно, естествено и никому нищо не натрапва. Това определение е невярно, но в останалото всичко казано за поезията Ви е правилно, макар все още да не е казано всичко. Да, за Вас още ще пишат. Обикнаха много Вашите стихове онези руски читатели, които познавам и чието мнение ценя.

Продължавайте с Вашите „фрагменти“ (много ги обичам и често ги препрочитам), но пишете поне по редче на ден. И стихове не отпъждайте, ако се дочуят.

Голямата разлика между нас, освен всичко друго, е, че аз съвсем не чета като Вас философски и теоретични книги – умът ми не ги побира. Моят съсед – забележителен човек и крупен учен, проф. В. Ф. Асмус, ми подари книгата си за Кант (“Наука“, М. 1973)⁸, почетох малко, дори май нещичко проумях, но я оставих заради боязън, че нататък нищо няма да разбере. Вие вероятно сте чели тази книга.

Какво е отношението Ви към прозата на Михаил Булгаков? И към неговите пиеси? Най-любимият ми прозаик и драматург в нашия век. Но м[оже] б[и] не по-слаб от него е Андрей Платонов, когото познавах малко – беше чудесен човек, много сдържан, мълчалив и безкрайно добър. Две-три забележителни пиеси има и Евгений Шварц. Чели ли сте го? Аз проза чета къде по-често от стихове, право да си кажа, непрекъснато – когато нямам спешна работа. А стихове по-рядко. Вероятно в библиотеките у вас има наши списания; много Ви съветвам да прочетете в бр.12 на списание „Наш современник“ (от 1974) статията на А. Кондратович за Твардовски. „Нали не съм стихолюб. Че стиховете не обичам“ – с тези думи на Твардовски започва статията. Казал го е поет с ярко изразено призвание, толкова истински и обречен именно на поезията. Как ли не я отблъскваше той, но тя не го пусна. Щастливец! Не проумя какъв щастливец е! Нелепо е да намесвам тук себе си, но все пак ще Ви кажа едно четиристишие, което възникна изневиделица у мен миналото лято:

*Как были эти годы хороши,
Когда и я стихи писать умела;
Невзрачные, они росли несмело
И все-таки из сердца, из души.*

А ето че само отделни редове ми хрумват; понякога ги записвам, но не се връщам към тях и стихотворението не се развива. Как завиждам на онези, които пишат много. Мен ми дай малко, поне десетина стихотворения на година, и вече бих била щастлива. Мълчанието е мъчително. От него помрачнявам, макар че се старая да не го показвам. Приятелите ми не са много, но са добри. Върви ми на хора. Нещо май прекалено много пиша за себе си! Много очаквам Вашия Лафонтен. Голяма благодарност за Вашето грижовно и добро „антиинкотиново“ писмо. След инфаркта от 1972–73 г. не пуших 10 месеца, а сетне нещо ме

⁸ Валентин Фердинандович Асмус (1894–1975) – руски философ, естетик, литературовед. Тук става въпрос за неговата книга *Иммануил Кант* (1973). – Б. р.

огорчи и пак запалих. След сегашната сърдечна болест (очевидно подозираха инфаркт, но мисля, нямах) не пуших три месеца, после пък дъщерята се разболя, доста се развълнувах и тайничко започнах по малко да дръпвам, но съвсем малко, не се безпокойте. През цялото време пия превъзходни лекарства, предпазващи от инфаркт. Тъй много ми се ще да направя още [нещо], трябва да напиша спомени за знаменитите хора, които познавах, а м[оже] б[и] все пак и стихове да се появят. Така че малко или много се пазя. И съвсем ще изоставя пушенето, реших вече.

<...> Изобщо не Ви преоткривам. Но като всеки читател, като прочел Ви човек, разбирам, че Вие сте голям художник, това е всичко. И много обичам Вашата поетическа мисъл, поетическата Ви природа и всичко характерно за цялата Ви същност.

<...> Ето, написахте за Гогол само няколко думи, но, моля, най-главните, най-верните – „необикновен и страшен писател“. Да, точно така. Невероятен. Понякога ми се струва, че той сам от себе си се бои. Неотдавна препрочетох *Повест за това, как се скараха...*⁹ и бях поразена – и в тази, изглежда, реалистична повест, присъстват невероятната мощ на фантазията, силата на хиперболата, също и страшното, грозното, а преди нищо подобно не усещах в тази повест, отдавна не бях я препрочитала. Ето колко различно възприемаме ние живота в различните времена. И Вие сте съвсем прав, че реалистичните произведения на Гогол са не по-малко фантастични и страшни от такива като *Вий*. Пък и бил ли е Гогол онова, което наричат „писател реалист“.

Писмото излезе дълго и както винаги несвързано. Остана и твърде много неказано. Пишете ми. Много очаквам Вашите писма.

Моите най-добри мисли и пожелания всякога са с Вас.

М. Петрових

19. 2. 1975 г.

* * *

Дълбокоуважаема Мария Сергеевна,

От редакцията на списанието ми изпратиха първия брой на „Иностранная литература“. Като писах, че някои стихотворения звучат по-добре в превод, отколкото в оригинал, нямах никакви други съображения освен задължението да отбележа този факт. Сега съм длъжен да добавя, че броят на тези стихотворения се увеличава всеки път, когато препрочитам руското издание. Що се отнася до точността, не се тревожете: малко руски преводи са тъй близки до първообраза. Тази близост добре е почувствал и Грушко.

Аз помолих редактора от „Иностранная литература“ Натал Попов да предаде на другаря Грушко моята гореща благодарност за неговия отзив. Това не беше ли достатъчно? Той изрече такива хубави, възторжени думи за моите стихове, че аз действително малко се смутих: за мен ли се отнасят те, или за някой друг? Права сте: изразът „повелителен поет“ не е

⁹ Става дума за повестта на Гогол *Повест о том как поссорился Иван Иванович с Иваном Никифоровичем* (1835). – Б. р.

съвсем точен, но мисълта е вярна. Във всяко свое стихотворение действително искам да кажа нещо – Грушко нарича това „придобита с житейския опит истина“; при мен чисто изповедни стихове няма. Може да е недостатък и някой да съзре тук някаква форма на дидактичност. Но на подобна дидактика в края на краищата не са чужди и такива велики поети като Тютчев и Баратински.

Напрасно се стряскате от книгата на Асмус за Кант и казвате, че „умът не го побира“. Да не мислите, че при мен той е в повече? Купих книгата на Асмус, купих *Кант и современность*, в авторския колектив е посочено и неговото име; имам на български и трите *Критики* на Кант, преведени от моя приятел проф. Торбов¹⁰. Книгата на Асмус ще се постарая да прочета, ще прочета и някои глави от книгата *Философия Канта и современность*¹¹, но едва ли някога ще разгърна книгите на Кант. Вярно, завършил съм Философския факултет, но не съм писал и нямам намерение да напиша дори ред по философия. Докато изучавах философия в университета, пишех стихове и моят интерес към нея до ден днешен остава литературен. Доколкото ги познавам, философските системи ми доставят само естетическо удоволствие като големи хармонични постройки. Не се занимавам системно с философия, чета безредно ту едно, ту друго, без някаква определена цел, само от любопитство. В последните години от живота си моят баща учеше езици по метода на Берлиц не защото възнамеряваше да ги използва – да говори или чете, – а така си запълваше времето. Тъй и аз сега, вече в пенсионна възраст, запълвам времето си със своите философски четения, независимо че ме уморяват. Привикнал съм на тая храна и буквално нямам апетит за друга.

Напрасно сте започнали с Кант. Необходимо е било да вземете нещо по-интересно за Вас, близко до живота и изкуството. Бих Ви препоръчал например книгата на Гайденко за Съорен Киркегор, озаглавена *Трагедия естетизма*¹². Още по-добре би било да прочетете нещо от самия Киркегор. Но на руски език има само една малка книга, издадена много отдавна¹³, когато не само в Русия, но и в западния свят се знаеше малко за него. Киркегор е роден осем години по-рано от Достоевски (1813) и е умрял 25 години преди него (1855). Много от идеите му са сходни с тези на Достоевски, а други напомнят за Толстой. Като тях и той е задълбочен познавач на човешката душа и затова дори е романист, но разказва с езика на понятията. През краткия си живот е написал много книги – около 30 тома. Гайденко разглежда само две от неговите произведения – първите, но ги излага и анализира ясно и добре. Убеден съм, че книгата му ще Ви увлече <...>.

¹⁰ Проф. Цеко Торбов (1899–1987) – последовател и преводач на Кант. – Б. р.

¹¹ *Философия Канта и современность*. Сборник переводов. (М. „Мисль“, 1975). – Б. р.

¹² Вж. П. Гайденко. *Трагедия естетизма. Опыт характеристики мирозозерцания* С. Кьеркегора, М. 1970 – Б. пр.

¹³ В руски превод по това време и само в спецфондовете на библиотеките е било възможно да се намерят *Наслаждение и долг* (СПб, 1894) и *Несчастнейший* – в сб. *Северные сборники*, кн. 4 (СПб, 1908). На български тези съчинения видяха бял свят едва през 1991 г. в превод от датски на Стефан Начев (*Избрани произведения в 2 тома*. „Народна култура“, София). Тук е мястото да напомним, че младият Далчев е първият преводач (от френски) на Киркегор – вж. *Историята на Авраама* // сп. „Съдба“, 1939 /г. XI/, кн. I, с. 15–18. – Б. пр.

Там Вие ще намерите и възгледа на Киркегор за същността на музиката, а също и мнението му за Моцарт, чиято опера *Дон Жуан* той смята за най-съвършената сред всички съществуващи и възможни музикални творби, тъй като според него тя възплъщава същността на музиката.

Чели ли сте *Доктор Фаустус* на Томас Ман? Помните ли онова място, където героят – композиторът Леверкюн – при срещата си с дявола държи в ръка „малката книжка на един християнски мислител“. И този християнски мислител е Киркегор, а малката книжка е озаглавена *Непосредствено еротичните стадии или музикално-еротичното* и представлява част от книгата *Или – или*, която Гайденко разглежда.

И тъй, Асмус е ваш съсед. Аз зная за Вашите велики съвременници и познати Ахматова и Пастернак, ето че откривам и един от Вашите именити съседи. Така Ви опознавам все по-добре и по-добре и вече виждам как Вие живеете в Москва.

Вашето четиристишие е съвършено. Изтъкано е от простота и чистота. Ни едно слово не може да се добави или махне. Може да стане начало на стихотворение, но и само може да е стихотворение. То е самодостатъчно. Точно както и един къс от гръцка статуя представлява такова съвършенство, че се усъмняваш дали като цяла статуята е по-добра.

Но кажете, ради Бога, как се превеждат такива стихове! Тук формата и езикът така се сливат в съдържанието (не казвам – със смисъла), че не може да се измени едното, без да се загуби другото. По същата причина смятам за непреводим и Пушкин.

Много съм Ви благодарен, че ми препоръчвате писатели като Булгаков и Платонов. Романа *Майстора и Маргарита* съм чел – великолепен е – и смятам отново да го прочета, но не познавам пиесите на Булгаков, както и пиесите на Шварц. Разказите и повестите на Платонов възнамерявах отдавна да прочета и сега, след Вашето писмо, няма да отлагам повече.

С най-добри чувства и пожелания

Ваш *Атанас Далчев*

3. IV. 75

* * *

Дълбокоуважаеми другарю Далчев!

Много отдавна нямам писмо от Вас. <...>

Тези дни съм в дълбока печал – на 4 юни почина Валентин Фердинандович Асмус. На 5 юни отидох в Перedelкино, където живееше той, и се простих с него завинаги. На погребението му (в Перedelкино) днес не бях – нямам сили. Много скъп за мен човек, загубата е тежка. Към мен се отнасяше с изключителна доброта. Но това не е най-главното – главното е, че беше безценен човек.

<...> На 10 или 11 юни отивам в Голицино (в Подмосковието), ще се постарая да остана там по-дълго и да поработя. Но всичко зависи, разбира се, от нашия Литфонд, т.е. колко ще удължат командировката ми. <...> Едно време хубаво си прекарвахме с Ника в Голицино (струва ми се, през 1967 г.). <...>

Как сте? Много Ви моля, по-малко четете, повече пишете. Вие може би не разбирате колко е ценно всичко, което сте писали и ще напишете. Но повярвайте ми – то действително е скъпоценно и Вие нямате право да се стаявате, да мълчите.

<...> Самата аз това и правя, само чета и нищо не пиша. Да се чете е по-лесно и увлекателно, отколкото да се пише. Това е истинско безобразие; в по-малка степен, отколкото във Вашия случай, но си е гадничко. Някак трудно прекрочвам вътрешните задръжки. Но ще ги преодоля. Налага се в края на краищата да напиша поне нещичко за моите велики съвременници. А стиховете... Разбира се, най ми се ще стихове да пиша, но както е рекъл Господ.

<...> Тъгувам без Вашите писма и много ги очаквам.

М. Петрових

<...> Ето какво мисля за Чехов: велик е бил той, когато е писал за първичното – за природата, за простолюдието (мъжете и жените), за децата и животните. Според мен най-добрият му разказ е *Мъка*. Когато обаче Чехов писа за интелигенцията, полуинтелигенцията, еснафа – беше зъл, необяснимо жесток. Че нали и в това съсловие има хора и мнозина от тях са прекрасни.

Простете, че пиша объркано. И за почерка простете! <...>

* * *

Дълбокоуважаема Мария Сергеевна,

Не ми се сърдете, че тъй дълго не Ви писах. Съвсем се отпуснах – нищо не върви, не съм в състояние дори писмо да напиша. Направо пропадам в отчаянието!

Разбира се, по-лесно се чете, отколкото се пише. Но не само в мързела е причината, много често човек чете, когато не му е добре, за да забрави, да не мисли. Не искам да оправдавам четенето и напълно съм съгласен с Вас, че в нашия случай това е безобразие. Един френски писател го беше нарекъл „порок“, прибавяйки напразно и „ненаказуем“ – но от опит знам, че не остава ненаказан.

Отгоре на всичко, знаете ли, в моя живот има период (при това продължителен, повече от 20 години), когато аз не четях. Всъщност, четях все пак, тъй като превеждах по цели денонощия, за да изхранвам семейството, но не подхващах нищо друго да чета. Само понякога, в паузата между два превода, сядах да чета някоя книга. Но не успях да я дочета, идваше нов превод и аз я изоставях. А приближеше ли нов промеждутък, се оказваше, че вече съм забравил прочетеното, и започвах нова книга, която също не успях да дочета. Така минаха години. Помня, че аз все мечтаех да вляза поне веднъж в библиотеката и да взема списанията, които съм свикнал да преглеждам. Накрая се очертах една-две свободни седмици. Отидох в читалнята и започнах да поръчвам списанията – едно след друго. Пред мен се натрупа цяла планина. Приличал съм на прегладнял човек, попаднал в сладкарница. И знаете ли какво се получи? Върнах списанията, цялата

планина от книги, без да прочета нищо. Излязох от библиотеката просто отчаян. Толкова много бях пропуснал, че нямаше смисъл да започвам.

След излизането в пенсия се върнах при книгите. Може би искам да наваксам пропуснатото за двадесет и повече години, но вече съм стар – чета и забравям. Но с какво друго да се занимавам, като не пиша и все по-малко и по-малко превеждам?

Онова, което пишете за Чехов, за неговия талант да улавя „първичното“, е неочаквано за мен и абсолютно вярно. Той вероятно е несправедлив към еснафите и интелегентите, но е отраснал сред едните и достатъчно дълго е живял с другите, което обяснява защо не ги обича. Интересно, той се отнася почитателно към свещениците. Според мен един от най-хубавите му разкази е *Архиерей*. Както и малкият шедьовър *Студент*. Чел съм някъде, че Чехов е обичал този свой разказ. Когато го прочитам, съм готов да плача заедно с вдовицата и малоумната ѝ дъщеря, на които студентът богослов разказва за отричането на апостол Петър.

Преди тридесет години преведох на български *Стен*¹⁴. Каква поезия, Господи! А Чехов е бил само 30–31-годишен, когато я е написал.

Приемете моите най-добри привети и пожелания.

Ваш *Атанас Далчев*

14. VI. 75

* * *

Дълбокоуважаема Мария Сергеевна,

<...> Какво чудо е тази зеленина! Короните на липите по улицата, където живея, са спуснали надолу клони и сега от балкона виждам как колите изчезват в зеления тунел, за да блеснат два-три пъти нататък сред листа и сенки.

Благодаря Ви за Платонов. Прочетох няколко негови разказа и две повести. Много ми харесаха, особено *Джан*¹⁵. Пустинята и това съществуване на границата между живота и небитието, по-скоро небитие, отколкото живот, са изобразени с изключителна сила и необикновени психологически проникновения. Платонов е не толкова бляскав, колкото е Булгаков, но не е по-малко дълбок. Много, много руски писател.

В София е получено новото издание на Анна Ахматова в ограничено количество. Много ще съжалявам, ако остана без тази книга. Тя е ценна за мен заради прозата на Ахматова. Бележките ѝ за Лермонтов съм чел порано в някакъв поетически алманах. Това е най-доброто, което съм чел за Лермонтов след казаното за него от Чехов. Хубави са спомените за Блок. А споменът за Модилиани е малка повест на осем страници, пълна с поезия.

От двете изследвания за Пушкин – интересни и проникновени – по-значително ми се струва изследването за *Каменният гост*. Ахматова по свой път стига до истината, установена и от други: в литературата не

¹⁴ Далчев е бил 44-годишен, когато превежда *Стен* на А. П. Чехов: *Събрани съчинения в 14 тома*. Прев. под ред. на Н. О. Масалитинов и Р. Стоянов. ДИ „Наука и изкуство“, София, 1947–1950. – Б. пр.

¹⁵ Фантастичната повест *Джан* е създадена през 30-те години, но първото ѝ издание е от 1964 г. Вероятно Далчев е ползвал именно него. Българското издание е от 1986 г. – Б. р.

съществуват типаж и всеки образ (в дадения случай Дон Жуан) е индивидуален, построен въз основа на личен опит и отразява характера и съдбата на своя автор.

След етюдите на Ахматова ми беше особено интересно да прочета *Моят Пушкин* на Цветаева, който имах, но не бях чел. И там намираш дълбоки прозрения и тънки наблюдения, например относно Пугачов. Показана е другата истина: разликата в отношението на историка и поета към една и съща действителност, различието между историята и поезията. Но колко е различен подходът на двете поетеси. Ахматова спокойно анализира текста и като се опира на своя опит, прониква в чуждата драма; Цветаева е субективна, пристрастна – дърпа текста към себе си и се стреми да наложи на читателя, пък и на писателя, своите чувства и мнение. Обичам страстността на Цветаева. Страстта е прозорлива (особено при нея), но и заслепява; във всеки случай, тя винаги е опустошителна. И тук заради Пугачов Цветаева е готова да унищожи всичко наоколо, всички други персонажи, докато в *Капитанската дъщеря* не останат само Пугачов и Пушкин, по-точно – Пугачов и Цветаева.

Книгата на Тарковски също като книгата на Самойлов не стигна до нас – това говори, че тези превъзходни поети у нас не са известни дори на онези, които правят заявки. Чел съм книгата на Тарковски *Земле земное*, подарена ми от Ника Глен, обичам поезията му, в него намирам нещо от Аненски, а съм голям почитател и на сина му, кинорежисьора. Нали е негов син? Аз не ходя на театър, но често гледам филми.

Четох статията на Лев Озеров в „Литературная газета“ – разбира се, че хубаво е писал за мен. Но в бр. 2 на „Литературное обозрение“ е напечатана статията на Б. Сарнов, която ми хареса още повече. Мисълта на Самойлов за „ефекта на прозореца“¹⁶ (много му благодаря) имаше успех сред критиците. „Окно в мир“ озаглавиха своите статии Озеров и Сарнов. А честият образ на прозореца при мен е естествен – живее в град, в дом и сред домове, чиято неотменна част са прозорците. Освен това, все са ми на носа – очилата. <...>

Желая всичко добро. Сърдечен привет на Ника Глен.

Ваш *Ат[анас] Далчев*

* * *

Дълбокоуважаема Мария Сергеевна,

И това писмо ще се наложи по неволя да започна с извинение. Но какво да направя, когато не мога да се измъкна от – не зная как да го нарека другояче – това вцепенение, в което изпаднах...

<...> Сега научавам от Ника Глен, че Вие сте написали около 20 стихотворения и тези стихотворения, както ми каза тя, са много добри. Повярвайте ми, искрено се радвам и просто завиждам. Работата не е само в добрите стихове, а в онези единствени часове мъчително щастие, които

¹⁶ За „ефекта на прозореца“, използван в поезията на Далчев (“В квадрата на прозореца има част от света, ограничена от изкуството и затова притежаваща самостоятелна яркост и значение на поетически образ“). Д. Самойлов написа и предговора към книгата на Ат. Далчев *Избранное*. – Н. Глен.

сте имали, докато сте ги създавали. Поетът живее истински само тогава. Вън от тези часове и дори минути той влачи жалко съществуване. Това са признавали всички поети. Най-просто го е казал Бодлер, който в една от своите поеми в проза моли Бога да му помогне „да напише няколко добри стиха, за да не се чувства като последния сред хората“¹⁷. Мисля, че така е и при Пушкин. Не помня точно, но там поетът, докато не го посети Аполон, също е „по-нищожен“ от всички.

Хубаво е, че се заемате с превода на Валери Петров. Той много ми напомня полския поет Тувим, когото харесвате и Вие – същата лекота на перото, същата поетическа находчивост, същата ирония и изключително стихотворно майсторство.

<...> Възползвайки се от щастливия случай, аз прекарах шест дни в Париж (уви, само б!). Беше много хубаво, но и малко тъжно, както винаги, когато посещаваш места, където си живял на младини¹⁸. През цялото време имах чувството, че някъде ще срещна самия себе си, такъв, какъвто бях някога <...>

Не зная известно ли Ви е, че Томас Ман има едно чудесно есе за Чехов¹⁹. Той сравнява Чехов с Толстой и Достоевски. Ако поставят Чехов по-ниско от тях, то е защото, според мнението на Ман, Чехов е работил в [областта на] малък жанр – разказа. Но в изкуството, където количеството няма значение, няма големи и малки жанрове, има само значителни и незначителни произведения.

<...> Аз също реших да намалая четенето и тъй като не умея да правя нищо друго, отново ще се върна към преводите.

Ваш *Ат[анас] Далчев*

15. I. 76

* * *

Скъпи и дълбокоуважаеми другарю Далчев,

Благодаря за писмото. Всичко, което сте написали за себе си, сякаш беше за мен – точно това състояние на вцепеняване, окаменяване. То се разнообразява само от някои тревоги, но вероятно и при Вас е същото.

Лятото и есента поживях четири месеца в Голицино, но починах ли си – не знам. Не е „намерение да пиша нещо свое“, а по-скоро страдание извън предела, че не съумях.

Вие очевидно не сте разбрали Ника. В Голицино написах само три-четири стихотворения и, според мен, много лошо. Ника не познава тези стихове. Очевидно, тя е говорила за някакви други мои стихове, невключени в книжката. И ето че тези „единствени часове мъчително

¹⁷ Точният цитат е: „Господи Боже мой, излей милостта си и ме вдъхнови да създам няколко красиви стиха, които ще докажат на мене самия, че аз не съм най-сетният от хората, и че не стоя по-долу от тези, които презирам.“ Очевидно Далчев цитира по памет от След полунощ (X) /в:/ Шарл Бодлер. *Разкази и поеми в проза*. Прев. от френски Иван Радославов. „Хемус“, София, 1921, с. 16. – Б. пр.

¹⁸ Далчев е бил в Париж през 1929 г. и 1937 г. – Б. пр.

¹⁹ *Опит върху Чехов* (1954) излиза на български /в:/ Т. Ман: *Литературна есеистика* в 2 тома. Прев. от немски Страшимир Джамджиев – т. II, НИ, София 1976, с. 591–613. – Б. пр.

щастие“ през лятото бяха някъде съвсем наблизно (дотогава, че нещичко можах да запиша), но истински нито те мен, нито аз тях, така и не се докоснахме. Затова и стиховете излязоха някак неистински.

А сравнително неотдавна прекарах нощ, когато стиховете минаха през мен, един след друг, задъхано, но ме домързя да стана и да ги запиша. Запомних само началото и мисълта на един от тях. Но нали е малко да запомниш, трябва да се запише, а кога ще го напиша – не знам. Убедена съм, че така става и с Вас. Аполон навярно не изисква често от нас „свещена жертва“, но все пак настоява, а ние се правим, че не го чуваме – ето това е престъпно и за това ще бъдем наказани. Разбирам, че действителността е къде по-сложна, но което казвам, е истина.

Стиховете на Валери Петров превеждах с голямо увлечение, само с този труд си починах от себе си. Вие много тънко сте забелязали родството на Петров с Тувим. Странно, сама не се сетих. <...>

Есето на Т. Ман за Чехов ще прочета непременно. Макар че мисълта ми, че Чехов стои по-ниско от Толстой и Достоевски само защото е писал малки разкази, е прекалено наивна. Разбира се, че не е така. Защото мащабите на нравствените размисли са несъизмерими. Чехов е живял извън Бога, а Толстой и Достоевски не са живели извън Бога. Така или иначе, схващането за висшето начало всякога присъства в техните творби.

Ето че се разприказвах повечко и може би Ви досадих. Но нали, право да си кажа, аз разговарям само с Вас. <...>

Ще чакам писмо от Вас. Всичко най-добро!

М. Петрових

2 февр. 76 г.

* * *

Дълбокоуважаема Мария Сергеевна,

Извърших голяма глупост – струпах толкова много преводи на стихове и проза, че две години не ще мога да се заема с нищо друго. Искан да се освободя от моите безкрайни четения. А сега отново ще е нужно да се чете, но вече едно и също, и то по няколко пъти. Вярно, нуждая се от пари, но едва ли това е истинската причина. Отказах контрактация, която ми предлагаша, ако напиша нещо свое, а с всичките преводи едва ли ще спечеля и половината от тези пари. Защо постъпих така ли? Заради неверие в собствените сили или, ако трябва да се каже и по-силна дума, – от малодушие. Не от мързел – преводите ще изискват много повече усилия.

Ние отбягваме собствения си труд. Вие казвате, че сте се уморили от себе си. Аз от себе си съм в отчаяние. <...>

Вие сте съвършено права да не се съгласите с Т. Ман, поставил Чехов до Толстой и Достоевски. Много хубаво посочвате разликата: „Чехов е живял извън Бога“. Не защото Чехов е бил атеист, той няма и бунта на Иван Карамазов. Той се отнася с уважение към чуждата вяра. За това свидетелстват, както вече Ви писах, образите на монаси и свещеници, създадени от него, изключително чисти и привлекателни. Но той не е вярвал във възраждащата сила на религията; не търси смисъла на живота в изку-

ството като Флобер и Марсел Пруст; отдава цялата си вяра на науката. Той смята, че тя след 200–300 години ще преобрази земята и ще донесе на човечеството всеобщо щастие. Тази вяра при него е съвсем естествена: рожба на позитивистките времена, и не трябва да се забравя, че самият той е бил лекар. Обаче ние, които живеем 70 години по-късно и виждаме пред какви опасности изправиха човека науката и техниката, започваме да се досещаме как ще „преобразят“ те земята и едва ли ще споделим неговите надежди.

Тук получихме лириката на Сологуб. Успях да си купя екземпляр. На младини четях Сологуб с голяма обич. Сега ми се стори доста монотонен. Но сред неговите стихотворения има около 20 изключителни и, бих казал, уникални. Напълно основателно са го почитали поети като Блок, Аненски и Ахматова. Стихотворението за кучето и луната (*Высоко луна Господня*), *Нюрнбергский палач*, *Чертовы качели* са страшни. Но наред с тези бесовски стихове той може да почувства и ангелското. Стихове, подобни на *Ангелу благого молчания*, могат да се намерят само у Лермонтов.

Интересно, Сологуб е обичал Лермонтов, но за гениален обявява не него, а Баратински. За Баратински бих искал да поговорим. Но – следващия път. <...>

Ваш *Атанас Далчев*

20. IV. 1976

* * *

Дълбокоуважаема Мария Сергеевна,

Завчера се върнах от Карлови Вари, където бях на лечение не толкова заради себе си, колкото заради жена ми, и вкъщи заварих писмото Ви. Благодаря Ви от все сърце. Ако знаете колко ме зарадва то!

Мислех, че сте ми се разсърдили и вече не желаете да ми пишете. Слава Богу, сега отново се завърза нишката на нашата преписка, прекъснатата – не отричам – по моя вина. В средата или в края на април Ви писах след дълго, непростимо забавяне и обещах скоро пак да пиша. Подготвях се да поговорим за Баратински. Но тогава заминах за Германия, а като се върнах, прочетох книгата на Лидия Гинзбург *О лирике* (трябва да се каже, превъзходна) и внезапно се засрамах, че мога така лекомислено да говоря на руски за руска поезия, която така слабо познавам.

<...> Надявам се, че сега се чувствате добре. Душевното ни състояние едва ли някога ще ни отпусне; такава е – очевидно – нашата природа. Но е важно да сме здрави. <...> Своята старост усещам най-вече по състоянието на слуха и зрението. <...>

Когато пътувахме с кола из Германия, моята жена и нашият немски приятел и спътник понякога ми показваха някой замък или крепостна стена. „Къде?“ – питам аз. „Ето там. Сега се вижда по-добре отляво“. Но аз нищо не виждах и накрая казвах: „Виждам“, само за да приключа разговора. А не виждам не само замъците в далечината, но и стъпалата под мен. Веднъж в Берлин, като слизахме в един подлез, се изгърсих десет стъпала през глава. За щастие се отървах с няколко леки охлузвания и подутини. И досега чувам вика на жена ми зад мен.

Останал сам, съм безпомощен – както например на летището в Прага. Не мога да чувам ясно съобщенията на спикера, не виждам разписанието на таблото.

Но да оставим това.

Напълно съм съгласен с това, което казвате за историческото чувство на Пушкин и Достоевски. Но към него ще прибавя и Баратински. От всички поети – не само руските – той вижда най-далеч. Предрекъл е всичките ни проблеми, дори онези, които едва-едва надигат глава в хоризонта на бъдещето. Той е видял изчезването на поезията от лицето на земята. В известен смисъл той сам е „последният поет“, възможен все още.

Чехов не може да вярва, но уважава религията и вероятно скърби, че не му е отредена. Несправедливо и донякъде обидно е да се каже за него, че е бил едва ли не антиклерикал. Достоевски, разбира се, не е бил атеист. Той продължава спора на Йов с Бога. Атеист най-вече е Стендал, който по повод това устройство на света, за което всъщност е виновен човекът, казал: „Единственото извинение на Бог е, че той не съществува“. И неговия атеизъм виждам преди всичко във формата, в насмешливия тон, с който си позволява да го каже.

Искам да се върна отново към Чехов. В следващото писмо ще се опитам да Ви обясня защо толкова ме вълнува такъв разказ като *Студент* например.

Желая Ви всичко най-хубаво. Привет на Ника Глен.

Ваш *Ат[анас] Далчев*

25. IX. 76

* * *

Дълбокоуважаема Мария Сергеевна,

Двайсет пъти вече мислено Ви пиша и все отлагам, не съм в състояние да сбера мислите си.

Не зная как да Ви благодаря за всичко, което бяхте така добра да ми напишете. Много се радвам, че „моята“ книга се харесва на руските читатели. И то какви читатели! За това аз съм задължен на Вашите преводи, на предговора на Самойлов и, разбира се, на Ника Глен.

Пишете ми: „Не си знаете цената“. А и как да я знам, когато никои никога не ми е признавал подобна цена. Помня как веднъж се изтърваха и за едно стихотворение, включено в някакъв сборник, ми присъдиха премия от сто лева и тутакси анулираха решението. „Нима мислиш, че на теб е възможно да се даде награда?“ – ми каза един от онези, дето преразгледаха решението, при това – мой приятел. Така, отхвърлян и непризнаван, живях 25 години и успях да понеса всичко само защото забравих миналото и че може да съществува нещо като цена.

Когато бях 40-годишен, си казвах – ето, сега вече ще започна да пиша. После си казах същото 50 и 60-годишен. И все не можех да започна, защото беше необходимо да превеждам каквото попадне, за да изхраня шест гърла. И когато изнемогнах, задъхан, доживях 70-те и накрая имам малко свободно време, аз не съм в състояние да върша нищо друго, освен онова, което съм вършил досега – да превеждам.

И работата тук не е в „знанието“ – знанието се отнася към миналото, а за бъдещето е нужна вяра. Е, тъкмо тя не ми достига.

Уви, не е необходимо да се записват мислите, които ми идват в главата; и онези, които нося много години, не съм в състояние да запиша, пък и престанах да вярвам в тяхната стойност. Заедно с мен, струва ми се, остаряха и те.

Аз Ви послушах и се отказах от всички преводи на проза. Това се наложи и заради състоянието на зрението ми, което продължава да се влошава. С моя приятел Муратов²⁰ работя само върху нашата антология на испанската поезия. Не бих казал, че всякога го правя с желание, и не съзнавам ясно какво се получава от нашата работа, но трябва да се работи – преводите са единственият ми приход освен пенсията. Лошото е, че протакат печатането им и понякога ме поставят в много трудно положение.

Може би ще Ви е интересно да узнаете как преживяхме земетресението? Трудно се разказва такова нещо; ще кажа само, че то ни потресе. Оттогава сякаш светът се промени. Всяко кътче ни изглежда ненадеждно и всяко движение – подозрително. Не можем спокойно да гледаме развяващото се на вятъра пране.

Четох Ваши преводи в антологията *Поезия Югославии*. Много ми харесаха. Не чувствам потребност да чета оригиналите. Ех, защо не се съгласяват да отпечатат Вашите стихове? Нали имахте нещо написано.

Извинете това ми писмо, изпълнено с жалби. Бих искал да Ви напиша друго, но кога ли? И без това забавих отговора.

С най-добри чувства към Вас и желание да напиша нещо радостно.

Ваш *Атанас Далчев*

9. IV. 77

Превод от руски: **Богдан Глишев**

Послеслов от преводача

Той умира на 17 януари 1978 г. в София, тя – на 1 юни 1979 г. в Москва. И двамата посмъртно прескочиха в следващия век. Какво че Далчев например липсва в сборника *Десет години поезия* (БП, С. 1954), а нея като поет я „няма“ в руската столица до... 1983! Те не бяха академици, а онези, които бяха – кой ли ги помни днес?

Да не забравя да цитирам съвременниците им.

Българския: „Библиотеката <...> в старото му жилище бе образцова. На лавиците седяха един до друг Бъртран Ръсел, Унамуно, Съорен Киркегор, Кроче, Джентиле, Сантаяна, Т. С. Елиът, когото той считаше за еднакво значим като поет и философ, Хосе Ортега-и-Гасет, Ницше, Бергсон, Кайзерлинг, Макс Щирнер, Шпенглер, и разбира се всички руски персоналисти. Неговата образованост бе неимоверна (днес биха казали „информираност“), по-високо образован българин аз не съм срещал и сигурно няма да срещна. Но въпросът не е там...²¹“

²⁰ Александър Муратов – поет, главен редактор на детското списание „Пламъче“. Заедно с Далчев подготвят *Антология на световната поезия за морето* (Варна, Държавно издателство, 1972). – Б. р.

²¹ Владимир Свинтила. Атанас Далчев и неговия път към Бога. // *От Маркс до Христа*, ИК „Кибера“, София, 2002, с. 61.

Руският пък свидетел е от Петербург: „Разговорите биваха дълги, понякога – напрегнати, истините не бяха безспорни и ние взаимно се опитвахме да се ориентираме... Времето дишаше чрез антитези – старо и ново, стабилност и промени, традиция и новаторство... Обяснявам си го с помощта на общата ни неприязън към подобни формулировки... Светът не беше тъй прост, както ни се искаше. Простотата е утешителна, но Мария Сергеевна не понасяше утехите.“²² Друга руска авторка сякаш продължава предишната мисъл: „... тя не умееше да учи как „да бъдем щастливи“, тя умееше (и това може би е по-важно) да учи как „да бъдем нещастливи“. Нещастливи, а не нещастни! Как да се справим със съдбата.“²³

Цитати, подробности за Мария Петрових намирам в по-достъпните (вече!) книги на Ахматова, Надежда Манделщам, Ема Герщейн. Оказва се, че двете посветени на нея стихотворения от Осип Манделщам са преведени на български от Николай Бояджиев²⁴. Ася Григорова пък е представила поезията на самата М. Петрових²⁵ в прекрасни преводи на 8 стихотворения (вероятно за бъдеща българска книга!). Едно от тези стихотворения притежавам в непубликуван превод на Надя Попова от 1994 г.²⁶ – с други думи, интересът расте.

А Далчев? Миналата година Румяна Пенчева издаде²⁷ съставен от нея сборник *Писма*, по чийто пример се водех при съкращаването (поради зададен обем) тук – представих предимно Далчевите текстове. Преписката между нашия поет и М. Петрових вече е известна и се цитира²⁸. Какво по-добро от този факт – остава да се издаде в пълен обем, включващ 13 нейни и 17 негови писма. Ако добавим и необходимите бележки, литературни илюстрации, показалец – ще се получи едно доста ценно издание. Зная, че трябва да се изчака. Петрових, Далчев (защо не и С. Бекет?) познавах очакването.

Ника Глен извърши с чест своето, отдавна е наш ред. Запазих отлични спомени от двете си срещи с тази „почти невидима“, но рядко отзивчива личност – през есента на 1988 г. в София, след 10 години в Москва и един екземпляр с дарствен надпис от *Черта хоризонта (Стихи и преводы. Воспоминания о Марии Петровых. „Советакан грох“, Ереван, 1986)*. Изпитвам гузност и притеснение от своеобразния киномонтаж, който нарекох „подбор“. Готовата и отложена завбъдеще българска публикация ще ме оправдае.

²² Поэль Карп. Хорошевское шоссе // „Литературная Россия“, 21.X.1988, № 42 (1342), с. 11.

²³ И. Винокурова. Как быть несчастливим. // сп. „Знамя“, 1987, кн. 12, с. 233.

²⁴ Вж. *Майсторка на взори провинени... и Твоите тесни плещи под лют бич да кървят...* // Осип Манделщам. *Лирика*, НК, София 1983, с. 120–121, 122.

²⁵ Мария Петрових. Поезия. // сп. „Съвременник“ 1997, кн. 2, с. 365–369.

²⁶ Става дума за знаменитото *Назначь мне свиданье на этом свете...* (*Дубулты*, 1953).

²⁷ Атанас Далчев. Писма. АРГУС, София, 2006.

²⁸ Вж. Дора Колева. Художественото съзнание в лириката на Атанас Далчев. // *Да четем Далчев*, Изд. на НБУ, София, 2006, с. 225.